E. van Thijn

Momentopname van de politieke wetenschap

'Behaviorism' of 'A Behavioral Approach'?

De Wetenschap der Politiek is als jongste der sociale wetenschappen nog bij voortduring lijdende aan dezelfde kinderziekten, waar de andere sociale wetenschappen reeds geruime tijd overheen zijn gegroeid. Dit bleek duidelijk op het Vijfde Wereldcongres van de 'International Political Science Association' (IPSA), dat van 26 tot en met 30 september jl. plaats vond in het nieuwe Unescogebouw te Parijs en waaraan werd deelgenomen door ca 400 gedelegeerden uit 40 verschillende landen.

Werd de methodestrijd, die b.v. in de vorige eeuw in de economie en de sociologie werd gestreden, zo rondom de laatste eeuwwisseling beslecht, in de wetenschap der politiek woedt hij nog in alle hevigheid, zoals ook op dit congres weer bleek. De strijd werd voor de Tweede Wereldoorlog in de VS ontketend door de zgn. 'behavioristen', die in het verzet kwamen tegen de veel historische filosofische of descriptief-institutionele aanpak van de 'traditionele' beoefenaren van de wetenschap der politiek. Zij verweten deze 'traditionalisten' zich al te zeer toe te leggen op de bestudering van politieke instellingen en daarbij onvoldoende oog te hebben voor het politiek gedrag der individuele kiezers. Zij braken een lans voor wat zij noemden, een meer wetenschappelijke analyse van het politiek gedrag met behulp van hoog aangeslagen, kwantificerende research-methoden, ontleend aan andere sociale wetenschappen.

Zij wensten af te rekenen met de tot dusver toegepaste, wat zij noemden journalistieke 'common-sense' benaderingen. Natuurlijk bezondigden zij zich als protestbeweging aan een al te grote overdrijving van de juistheid van de eigen aanpak, zoals wijlen prof. Barents aantoonde in een nog voor dit congres geschreven pre-advies, waarin hij, naast waardering voor het werk der behavioristen, opmerkte, dat zij toch dikwijls tezeer de feiten laten prevaleren boven de ideeën en theorieën, met name daar, waar zij ten onrechte sociale en economische factoren aanwijzen als

het ware, de maatschappelijke klasse, waartoe de kiezers behoren, hun politieke keuze bepaalt. Door hun afkeer van de traditionele aanpak en de politieke theorie onderschatten zij de invloed van de historie en verwaarlozen het element der continuïteit van de menselijke geest. Hun voorkeur voor de naakte feiten leidt nogal eens tot bestudering van irrelevante gegevens. Men moet immers, om de relevantie der feiten te onderkennen, een zeker inzicht hebben in de politieke structuur als totaliteit. Een minimum-'conceptual framework' is onontbeerlijk. Tenslotte, aldus prof. Barents, moet hun hang naar kwantificering van het politiek gedrag, hoe verdienstelijk ook, uiteindelijk afstuiten op de complexiteit van de menselijke natuur.

Wie de afloop van de methodenstrijd in andere sociale wetenschappen kent, zal zich niet verbazen over het feit, dat men tot de conclusie is gekomen, dat beide benaderingen hun verdiensten hebben en in nauwe onderlinge samenhang gehanteerd dienen te worden. Zo verlieten de 'behavioristen' het congres als beoefenaren van de 'behavioral approach', één van de mogelijke benaderingswijzen in de wetenschap der politiek.

Nieuwe inzichten in het kiesgedrag

Alhoewel het kiesgedrag van de individuele burger door de Behavioristen als studie-object wordt geprefereerd, wordt de individuele 'zelfbeschikking' van de burger in de politiek door hen bepaald niet hoog aangeslagen. Het zijn juist de Behavioristen, die, zoals wij reeds zagen, dikwijls menen, dat sociale en economische factoren een overwegende rol spelen bij het kiesgedrag. Zo zou men volgens hen aan de hand van een reeks simpele gegevens als klasse, welstand, beroep, godsdienst, woonplaats, opleiding, ethnische groep, etc. het kiesgedrag van bepaalde personen kunnen bepalen en voorspellen. A-religieuze arbeiders in grote steden stemmen b.v. eerder voor linkse partijen dan godsdienstige herenboeren, dus kan men, volgens deze zienswijze, wanneer men in een grote stad geconfronteerd wordt met a-religieuze arbeiders, er iets onder verwedden, dat zij 'links' zullen stemmen. Zij zijn als het ware politiek gepredisponeerd voor die partijen. In het geval van 'strijdende' maatschappelijke factoren, zoals b.v. bij godsdienstige arbeiders of noodlijdende middenstanders, is er sprake van 'cross-pressures' en zullen we veelal te maken hebben met zwevende kiezers, die, als ze al stemmen, nu eens op de ene en dan weer op de andere partij zullen stemmen.

Deze voorstelling van zaken, die aantrekkelijk is door zijn eenvoud, doch al door dr. Daudt in zijn dissertatie: 'Floating Voters and the Floating Vote' is aangevallen, werd ook op dit congres van de nodige vraagtekens voorzien. Alhoewel men bereid was het belang der sociale en economische factoren te erkennen, meende men toch aan de socio-psychologische factoren een ten minste gelijke waarde te moeten toekennen. Het is immers niet waar, dat de meeste kiezers politiek gepredisponeerd zijn door klasse, religie, etc. en dat een kleine minderheid, onderhevig aan 'cross-pressures', tot de twijfelaars zou behoren. Het is veeleer zo, dat de aanwezigheid van 'cross-pressures' regel is en dat de gehechtheid aan bepaalde partijen, die een zekere permanentie onder het kiezerscorps waarborgt, verklaard wordt uit sociaal-psychologische processen, zoals b.v. de partij-identificatie, die mede kan stoelen op economische en sociale factoren, als b.v. de welstand, maar bepaald niet daarop alleen.

Belangrijk in dit opzicht was een rapport van de franse politicoloog, Mattei Dogan over het politiek gedrag der Franse arbeiders. Deze wijst erop, dat met name in Frankrijk, ondanks de aanwezigheid van zulke uitgesproken arbeiderspartijen als de communistische partij en in mindere mate, de SFIO, meer dan een derde der arbeiders op conservatieve partijen stemt. Een getal, dat bepaald te groot is om af te doen met 'cross-pressures.'

Alhoewel Dogan in deze een groot belang toekent aan de invloed van de godsdienst en de opkomst van de Gaulle, noemt hij toch als belangrijkste verklaring de toenemende 'bourgeois-oriëntatie' der Franse arbeiders: de groeiende neiging om zich te onttrekken aan het klassebewustzijn, dat onder Franse arbeiders nog steeds van betekenis is. Men plaatst zichzelve in een hogere klasse, dan objectief gezien, juist zou zijn. Zo verklaarde bij een opinie-onderzoek 60 pct. der Franse arbeiders tot de 'classe modeste' te behoren, terwijl 8 pct. zich zelfs in de 'classe aisée' plaatste. Het is deze subjectieve sociale situatie, die afwijkt van de objectieve sociale situatie, die mede veranwoordelijk is voor de deviatie van het feitelijk kiesgedrag van de sociaal-economische predispositie. Dogan verklaart het feit, dat ⅓ der Franse arbeiders 'conservatief' stemt dus uit sociaal-psychologische omstandigheden.

Het kan evenwel niet anders, of ook deze verklaring moet te eenzijdig zijn. In wezen gaat het hier immers voortdurend om een samengrijpen van sociaal-psychologische en sociaal-economische factoren. Het is waar, dat sociaal-psychologische factoren

ook in Frankrijk een belangrijke rol spelen bij het kiesgedrag, maar dan in tweeërlei richting. Richtingen, die op hun beurt weer beïnvloed worden door sociaal-economische omstandigheden. Zo is gebleken, dat met name in arbeiderswijken de arbeiders *percentagegewijs* meer op arbeiderspartijen stemmen, dan in bourgeoiswijken. Ook staat wel vast, dat de Franse arbeiders zich eerder aan de 'Bourgeois oriëntatie' overgeven, naarmate zij meer geïsoleerd van andere arbeiders in bourgeoiswijken wonen. Van de arbeiderswijken gaat dus vooralsnog een te grote 'conformerende' werking uit, dan dat het geschetste proces ook daar grote invloed zou kunnen hebben. Een zorgvuldige analyse van de verliezen der communistische partij in 1958 toont dan ook duidelijk aan, dat deze percentagegewijs het geringst waren in die wijken en streken, waar deze partij al de meeste invloed had, terwijl de verliezen daar het hardst aankwamen, waar de PCF toch al weinig in de melk had te brokkelen.

De algemene conclusie is dus wel, dat de motivering van het kiesgedrag te gecompliceerd is, om, hetzij eenzijdig uit sociale en economische factoren, hetzij uit sociaal-psychologische omstandigheden alleen te worden verklaard. Zij allen spelen een belangrijke rol en maken, tezamen met de nog eens extra-complicerende historische dimensie, van de 'political mind' een dusdanig onontwarbaar kluwen, dat alle 'approaches' in de wetenschap der politiek bij hun verklarende arbeid vooralsnog handen en hoofden vol werk zullen hebben.

Politieke 'beelden'

Dit sombere beeld mag overigens niet verhinderen dat elk loshangend draadje wordt aangegrepen om genoemd kluwen verder te ontwarren. Het is dan ook bepaald de moeite waard enige aandacht te schenken aan enkele pre-adviezen op het gebied van sociaal-psychologische processen, die zich bij het politiek gedrag manifesteren.

Bijzonder aardig in dit opzicht is het rapport van David Easton en Robert Hess: 'The Child's Political World', waarin zij uiteenzetten, hoe reeds op zeer jeugdige leeftijd (al vanaf 7 jaar!) het politieke beeld, op grond waarvan de kiezer zijn keuze doet, gestalte begint aan te nemen. De wijze, waarop de kiezer de politieke werkelijkheid waarneemt zou namelijk grotendeels op prille jeugdervaringen berusten. Niet, dat de meeste kiezers op latere

leeftijd deze ervaringen niet meer zouden kunnen verdringen, maar het staat wel vast, dat eenmaal als kind geleerde waarden en houdingen bepaald langzamer veranderen, dan die waarden en houdingen, die berusten op ervaringen als volwassenene opgedaan.

Het leer-proces, waarmee de oudere generatie politieke kennis en waarde-oordelen overdraagt aan zijn nazaten, noemt Easton de 'political socialization'. Een dergelijke overdracht is onontbeerlijk in elk politiek systeem, totalitair of democratisch, wil het zich als systeem instandhouden. Elke nieuwe generatie verschijnt immers op het politieke toneel als een tabula rasa, waarop het systeem noodzakelijkerwijs moet trachten zijn stempel te drukken, wil het zijn continuïteit waarborgen.

Schenkt voornoemd rapport aandacht aan de totstandkoming van de 'political image' in het algemeen, een ander rapport bestudeert een bijzonder geval van een 'image': Philip Converse en Georges Dupeux: 'De Gaulle and Eisenhower; The Public Image of the Victorious General.'

Het betreft hier een vergelijkende studie van twee in oorlogstijd met roem beladen generaals, die zich later met succes in de politiek begeven.

In beide gevallen is er sprake van een ontwikkeling van militaire tot politieke populariteit, ondanks de weerzin in beide landen tegen militairen in de politiek. De militair wordt evenwel aanvaard, niet vanwege zijn militaire glansrol, noch vanwege zijn politiek inzicht, maar in de eerste plaats om zijn 'persoonlijke integriteit en oprechtheid'. Hij wordt (dus?) geacht boven de politiek te staan. Overigens houdt hiermee de vergelijkbaarheid van beide presidenten wel ongeveer op. Immers de Gaulle is ver na zijn militaire roem aan de macht gekomen als een politicus bij uitstek, die, na een ernstige crisis, de Vierde Republiek der 'konkelende partijen' ineen deed storten en een 'pouvoir personnel' vestigde. Eisenhower, geenszins bekend als een sterke man, moest een politieke keuze doen binnen een bestaand systeem en ten strijde trekken tegen Stevenson. Met een beetje goede wil kan men de Algerije-crisis in 1958 nog vergelijken met de Korea-crisis in het verkiezingsjaar 1952, maar genoemde verschillen zijn al zo ingrijpend, dat men ernstig aan de zin van een dergelijke vergelijking moet twijfelen.

Partij-identificatie

Zoals wij reeds zagen is de partij-identificatie het voornaamste proces, dat de politieke stabiliteit in de democratie garandeert. Een voortreffelijke beschrijving van dit proces treft men aan in het rapport van prof. Särlvick onder de titel: 'The Role of Party Identification in Voter's Perception of Political Issues: A Study of Opinion Formation in Swedish Politics 1956–1960." In tegenstelling tot Dogan beschrijft hij niet de geleidelijke socio-psychologische afbrokkeling van het socialistische en communistische kiezerscorps door de toenemende 'bourgeois-oriëntatie', maar juist het, eveneens socio-psychologische conformeringsproces, waarbij hij de sociaal-economische factoren, die daarbij evt. als achtergrond dienen, als gegeven aanneemt.

De partij-identificatie definieert hij als de affectieve gehechtheid van de kiezer aan een bepaalde partij, waaraan hij op lange termijn zijn vertrouwen heeft geschonken.

Dit vertrouwen maakt, dat de kiezer gevoelig is voor het partijstandpunt inzake de meeste, politiek-verwante gebeurtenissen, waarmee hij van dag tot dag te maken krijgt, hetgeen echter bepaald *niet* wil zeggen, dat er ten aanzien van *alle* vraagstukken een volledige conformiteit bestaat in het kiezerscorps van elke partij. Zo kent men ten aanzien van vele problemen het partijstandpunt niet door gebrek aan informatie. Ook kan men over verschillende vraagstukken met de partij van mening verschillen, zonder zijn vertrouwen op te zeggen, omdat men het vraagstuk niet van overwegende betekenis acht. In het algemeen kan men zelfs stellen, dat de kiezer over het merendeel der problemen of zelf geen mening heeft, óf die van de partij niet kent.

Een van de belangrijkste taken van de politieke propaganda is nu, naast het overtuigen van de andersdenkenden, de kristallisatie van de mening der eigen kiezers rondom het partijstandpunt te bevorderen.

Dank zij deze partij-identificatie, kunnen de partijen zich ten opzichte van hun 'trouwe' kiezers weliswaar niet alles, maar toch veel veroorloven. Zeker, zij moeten te allen tijde een standpunt innemen, dat gemakkelijk door hun traditionele kiezers als zodanig herkend kan worden. Maar gezien het feit, dat de trouw van hun aanhangers in hoge mate berust op het gevoel, dat de partij hun belangen op lange termijn verdedigt, kunnen de partijen, zolang zij er maar in slagen dit long-run-vertrouwen waar te maken, op korte termijn een vrij soepel beleid voeren.

Een aantal recente politieke gebeurtenissen in Zweden toont dit aan. Het meest frappante voorbeeld is wel de door de socialisten in 1959 voorgestelde 'purchase-tax', een impopulaire belasting, die aanvankelijk door alle lagen der bevolking, die er gelijkelijk door getroffen werden, gehekeld werd. Naarmate de verkiezingscampagne van 1959–1960 echter vorderde wijzigde zich de mening van de socialistische kiezers en conformeerden zij zich aan het partijstandpunt. Het blijkt dus bepaald mogelijk te zijn impopulaire maatregelen aan te kondigen, zonder dat dit gepaard gaat met electoraal verlies. Integendeel, de Zweedse socialisten behaalden zelfs een overwinning. Eveneens is bij andere gelegenheden gebleken, dat, ook wanneer een partij plotseling haar standpunt ten aanzien van bepaalde kwesties wijzigt, de kiezers meestal spoedig volgen.

Participatie

Het kiesgedrag is slechts één aspect van het politiek gedrag. Participatie is een ander. Hoge opkomstcijfers bij verkiezingen garanderen allerminst politieke belangstelling (zeker niet in landen met een opkomstplicht, zoals in Nederland). In het merendeel der democratieën is het slechts een kleine minderheid, die actief aan het politieke besluitvormingsproces op enigerlei wijze deelneemt buiten de verkiezingen om, b.v. als lid ener partij of door regelmatige lezing van politieke berichtgeving of propaganda. De grote meerderheid is doorgaans passief, a-politiek en soms zelfs antipolitiek, zoals b.v. een recent NIPO-onderzoek hier te lande aantoonde. Dat deze passiviteit het wezen van de democratie op het spel zet, moge enerzijds blijken uit het voorstel van één der rapporteurs om de uitslag van verkiezingen niet alleen af te laten hangen van een bepaalde numerieke meerderheid, maar de sterkte van een bepaalde partij b.v. ook te wegen aan de hand van het aantal actieve participanten in haar gelederen, terwijl anderzijds een Russisch gedelegeerde de opmerking maakte, dat de volksdemocratieën blijkens hun opkomst van plm. 99,8 pct. geen participatie-problemen kennen.

Geen wonder, dat een Duitse rapporteur zich afvroeg of de teruglopende participatie in zijn land vergeleken bij de Nazi-periode nu wel zo bijzonder ongunstig is . . . Toch werd de geringe politieke participatie algemeen erkend als één der belangrijkste studieobjecten van de wetenschap der politiek, dat zich bovendien bij uitstek leent voor internationaal vergelijkend onderzoek. Met

name de Noor Stein Rokkan beijverde zich algemene richtlijnen voor een dergelijk onderzoek op te stellen. Alhoewel hij in zijn rapport nauwelijks de oorzaken van de geringe participatie beoogde aan te geven wezen toch enkele van zijn richtlijnen mede op bepaalde verklarende facetten, die ik hier niet onvermeld wil laten. Zo wijst hij o.a. op het dualistisch karakter van het politieke besluitvormingsproces in de meeste democratieën, reeds vanaf de invoering van het algemeen kiesrecht. Enerzijds is de formele besluitvorming volledig democratisch volgens het 'one citizen-one vote' principe, anderzijds constateert men een ondemocratische besluitvorming door de kleine groep van politiek actieven. Deze politiek-actieven bevinden zich evenwel niet slechts in gelederen van de politieke partijen, maar behoren tevens, juist in deze tijd, hoe langer hoe meer tot (vaak a-politieke) belangengroepen. Rokkan hanteert zelfs, in navolging van Peter Rossi, het onderscheid tussen de politieke en de economische elite. De 'economische elite', in het bijzonder bedreigd door de invoering van het algemeen kiesrecht (schreef de SDAP niet de verovering van de economische macht via de politieke macht in haar vaandel?), heeft getracht de gevolgen daarvan te compenseren o.a. door zich te organiseren in a-politieke economische belangengroeperingen. Rokkan signaleert hier een typisch dialectische ontwikkeling: de democratisering van het politieke besluitvormingsproces door de invoering van het algemeen kiesrecht leidde tot het ontstaan van een groot aantal functionele organisaties, die, door hun invloed, een groot aantal vraagstukken aan de politiek, dus aan het oordeel van het electoraat, wisten te onttrekken.

De technocratie

Het onttrekken van een aantal fundamentele maatschappelijke vraagstukken aan de politieke besluitvorming leidt tot een zeker gevoel van machteloosheid onder de kiezers, die de participatie niet ten goede komt.

Het gecompliceerder worden van de politiek en het technischer worden van de politieke vraagstukken, sorteert een soortgelijk effect. Het politiek gebeuren wordt op een dusdanige wijze beheerst door experts, dat de all-round politicus er nauwelijks meer bij kan, laat staan de kiezer. De invloed van de technocraat neemt gestadig toe.

De vraag, die op het congres in een aparte werkgroep aan de orde werd gesteld, luidt in dit verband: Neemt de macht der ex-

perts zodanig toe, dat de parlementaire democratie in wezen een wassen neus wordt? Is er sprake van een 'péril technocratique'? Een verdringing van de 'verantwoordelijken' door de 'onverantwoordelijken'?

Dat de betekenis der experts ten opzichte van de politici beduidend is toegenomen, daarover liepen de meningen op het congres niet uiteen. De uitbreiding van de overheidstaak, de enorme vlucht der techniek, alsmede de toepassing van statistische werkwijzen en economische planning hebben een dergelijke ontwikkeling in de hand gewerkt. Men verschilde echter van mening over de vraag, of deze ontwikkeling nu een *fundamentele* verandering in de verhouding tussen experts en politici tengevolge heeft gehad, zodat men zich terecht zorgen moet maken over het parlementaire stelsel, of dat er slechts sprake is van een *graduele* verschuiving.

Wanneer men constateert, dat zich een fundamentele wijziging in genoemde verhouding heeft voltrokken en het feitelijk de experts zijn, die vandaag de politiek bepalen, kan men zich de vraag stellen, of het dan maar niet beter is, dat de technocraten zelf het heft in handen nemen en politieke verantwoordelijkheid te dragen krijgen. Ook hierover werd verschillend gedacht. Sommigen wezen erop, dat de experts per definitie specialisten zijn en slechts een beperkt, zij het zeer gedetailleerd inzicht in bepaalde deelproblemen hebben. De politici, daarentegen, houden zich bezig met de totaliteit van problemen. Zij hebben te maken met verschillende groepen van technici en moeten een keuze doen tussen de verschillende standpunten, die deze bepleiten. De politicus is de 'specialist' van het algemeen inzicht en moet uit dien hoofde het laatste woord behouden. Een regering van technici is dus ondenkbaar.

Anderen toonden aan, dat het feitelijk al de technocraten zijn die, zij het nog niet openlijk, regeren. De politici laten immers maar al te vaak zogenaamde technische beslissingen over aan experts, die wel degelijk belangrijke politieke implicaties hebben. Bovendien plaatsen de experts de politici maar al te dikwijls voor een fait accompli. Men zou er beter aan doen, aldus deze zegslieden, de feitelijkheden onder ogen te zien en een eind te maken aan deze gevaarlijke want implicite regering der onverantwoordelijke technocraten door hen politieke verantwoordelijkheid te geven. Het is immers ireëel de politicus nog te beschouwen als een 'specialist' in algemeen inzicht. Hoe kan men van hem een verantwoorde keuze verwachten tussen verschillende technische adviezen, als

bij deze niet op hun merites kan beoordelen? Hoe kan men van hem verwachten, dat hij prioriteiten stelt, als hij de gevolgen daarvan onmogelijk kan overzien?

Deze mening werd in extremis verkondigd door degenen, die van mening waren, dat er achter het probleem van de verbroken communicatie tussen politici en experts het verval van de parlementaire democratie schuil gaat. De politici kunnen het niet langer bolwerken tegen de experts. Hun prestige is zozeer ondergraven, dat zij onmogelijk meer het vertrouwen van hun kiezers kunnen verlangen. En wat erger is, door hun gering gezag zijn zij de speelbal geworden van pressie-groepen. Deze opmerkingen tonen overigens wel aan met welk een delicaat probleem men hier wel te maken heeft. Maar zij tonen tevens aan, hoe theoretisch het onderscheid tussen politici en experts, zoals het hier werd gehanteerd, in menig opzicht is. Het is immers, en dat geldt zeker voor Nederland, in zijn algemeenheid niet waar, dat degenen, die politieke verantwoordelijkheid dragen, alsmede zij, die deze verantwoordelijken ter verantwoording roepen, de experts niet zouden kunnen begrijpen.

Integendeel, zijzelf zijn voor het merendeel gerenommeerde specialisten op velerlei gebied. De parlementaire democratie gaat niet gebukt onder een te beperkte technische kennis der parlementariërs, zij lijdt veeleer aan een te grote specialistische kennis harer volksvertegenwoordigers. De parlementaire debatten verliezen zich zo dikwijls in detaillistisch kruimelwerk, dat het zelfs voor de kleine groep van politiek geïnteresseerden onmogelijk is de werkzaamheden der Staten-Generaal te volgen en te waarderen.

Het valt werkelijk niet meer mee de grote lijnen te onderkennen. Grote lijnen, die overigens beslist nog wel aanwezig zijn. Veel verontrustender dan de verbroken communicatie tussen politici en experts is dan ook de verbroken verbinding tussen politici en experts enerzijds en kiezers anderzijds. Wat thans in de eerste plaats van de politici gevraagd moet worden is: de technische problemen op een dusdanige wijze aan de orde te stellen, dat de grote lijnen voor leken te allen tijde zichtbaar blijven. Dat betekent, dat de politieke partijen in deze tijd van uitermate gecompliceerde vraagstukken meer aandacht zal moeten geven aan de informatie dan aan de propaganda. Immers, voordat men de openbare mening kan veranderen, moet men hem eerst vormen.

Uit de veelheid van pre-adviezen dringen zich toch enkele conclusies op, die ook voor de Nederlandse politieke verhoudingen van enig belang kunnen zijn en in ieder geval als *hypothesen* aan de orde gesteld kunnen worden.

1. De politieke keuze berust in belangrijke mate op de partij-identificatie, een vertrouwen op lange termijn in een bepaalde partij. Dit vertrouwen nu, wordt beïnvloed door een veelheid van socio-economische, maar vooral ook socio-psychologische factoren en is dikwijls al op jeugdige leeftijd tot stand gekomen.

2. In deze tijd van toenemende particuliere welvaart spelen evenwel de sociale en economische factoren bij de motivering van het kiesgedrag een steeds geringere rol. Voorzover een partij als de PvdA tot dusver over een 'natuurlijk' kiezerscorps beschikte, brokkelt dit zeer geleidelijk af. De scherpe contouren der partijbeelden vervagen.

3. Socio-psychologische factoren krijgen dus een belangrijker gewicht. Gebeurtenissen van incidentele aard hebben een grotere invloed dan voorheen. De partij-beelden als momentopnamen gaan steeds meer de doorslag geven.

4. Tezelfdertijd dat deze partij-beelden de doorslag geven, vervagen zij evenwel, enerzijds door het wegvallen der scherpe sociaal-economische tegenstellingen, anderzijds door het ontbreken van markante politieke leiders. Zo neemt ook de partij-identificatie in betekenis af, zonder dat er vooralsnog iets voor in de plaats komt.

5. Dat is één van de redenen, dat de participatie afneemt. Er is thans bepaald sprake van een verbroken communicatie tussen politieke partijen en kiezers, tevens veroorzaakt door het steeds technischer worden der politieke vraagstukken, maar ook doordat de kiezer het gevoel heeft geen werkelijke invloed te hebben, omdat de meest relevante problemen toch niet in het parlement worden besproken.

6. Wanneer de politieke partijen deze toenemende politieke apathie willen bestrijden, zullen zij in het parlement meer de nadruk moeten leggen op de grote lijnen in de relevante vraagstukken en

zich niet moeten verliezen in detaillistisch kruimelwerk. [1]) De partijen zullen echter tevens meer aandacht aan de voorlichting moeten geven, dan aan de propaganda.

7. Bovendien zullen zij in de eerste plaats er naar moeten streven het eigen vervaagde gezicht weer op te bouwen. Zij zullen niet mogen volstaan met kritiek op elkanders kritiek, maar duidelijke positieve alternatieven moeten stellen voor het beleid van de tegenstander.

8. Voor de PvdA geldt, dat zij bij het herstel van haar 'image' zeker niet behoeft terug te deinzen voor een beleid, dat impopulaire offers vraagt voor b.v. de betere functionering van de collectieve voorzieningen en de hulp aan ontwikkelingslanden. De weer op gang gebracht identificatie tengevolge van het duidelijker partijbeeld zal, gezien de ervaringen in Zweden, het nadeel van deze impopulariteit op den duur ruimschoots kunnen compenseren.

Dit zijn slechts hypothesen, doch zij verdienen een zorgvuldige toetsing. Kan men die toetsing van de Wetenschap der Politiek verwachten? Het Congres te Parijs toonde aan, dat men zich in deze kringen in elk geval bezighoudt met verschillende relevante vraagstukken betreffende de politieke besluitvorming. De werkelijke oplossing van genoemde problemen zal men echter in de eerste plaats van de politici mogen verwachten. Immers, zoals één der deelnemers verzuchtte: 'Politicians generally know most of the answers, that we are seeking. We miss their feelings of politics. 'Moge dit vingertoppengevoel snel tastbare resultaten opleveren.

1 Dit sluit een specialistische en deskundige aanpak van deze problemen geenszins uit, mits daarbij systematiek en overzichtelijkheid niet uit het oog wordt verloren. Bij de verkiezingen zal men zich in ieder geval dienen te beperken tot enkele centrale thema's.